

GESTA MŰHELY

ALEXANDER BERNÁT MISKOLCI LÁTOGATÁSAI

Turbucz Péter

A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525. Miskolc, Fazekas utca 2.
turbuczpeter88@gmail.com

Azok számára, akik valaha is foglalkoztak filozófiával, irodalomtörténettel, esztétikával, sajtótörténettel és/vagy színikritikával, nem ismeretlen Alexander Bernát (1850–1927) neve.¹ A „boldog békeidők” Magyarországnak az egyik, ha nem a legismertebb bölcselőjeként múlhatatlan érdemeket szerzett a modern filozófia intézményesülése, oktatása és fejlődése terén. Nem véletlen, hogy napjainkban a magyar filozófiatörténeti kutatás a korszakból őt és Böhm Károlyt tartja talán leginkább számon.² Barátja, Bánóczy József mellett a Filozófiai Írók Tára szerkesztője, fordítója, és szerzőjeként múlhatatlan érdemeket szerzett a modern filozófiai műnyelv megteremtésében.³ Erőfeszítései egyik eredményeképp vált a filozófiatörténet önálló tudományággá Magyarországon,⁴ de neki köszönhető a lélektan diszciplinája iránti érdeklődés növekedése is.⁵

Az európai filozófiai életben szintén jegyzett Alexander évekig a nemzetközi filozófiai kongresszus állandó bizottságának tagja volt, mi több maga is részt vett az 1904-es genfi és az 1908-as heidelbergi világkongresszuson, ahol előadásaival komoly sikert aratott.

Irodalomtörténeti munkásságának hozományaiként beszélhetünk a modern Madách-irodalom kezdetéről,⁶ valamint az ő érdemének is betudható, hogy Shakespeare-irodalmunk úgy mennyiségben, mint minőségben az 1900-as évek elején a rene-

szánszát élte.⁷ A *Budapesti Hirlapban*, a *Pester Lloydban*, *Az Ujságban* és még számtalan más lapban megjelent tárcáit hetente tíz- és százazrek olvasták. Alexander művészetbölcséleti és esztétikai írásai évtizedeken keresztül meghatározták a kortárs magyar művészeti irányokat, míg színikritikái a hazai színházi élet elengedhetetlen elemének számítottak.⁸

Csak a budapesti tudományegyetem tanáráként 1878-tól kezdve, több mint négy évtizeden át oktatott.⁹ Szemináriumainak és nyilvános előadásainak hallgatói közül 1919-ig többségében a magyar kultúra vezérférfiai kerültek ki. Órái annyira népszerűnek számítottak, hogy azokat rendszerint az egyetem nagy kupolatermében kellett tartania, mert nem akadt olyan tanterem, amiben a több száz – néha az ezer főt is meghaladó – hallgatóság elfért volna.¹⁰ Egyik tanítványa, Szemere Samu így emlékezett vissza Alexander pedagógusi működésére:

„Mintha varázs tartott volna fogva, úgy követjük a gondolatláncot, s amidőn nyolc órákor megszólalt a csengő, mintha delejes kontaktus szakadt volna meg hirtelen. Összerezentünk s az eszmék szép világából visszatértünk a gyakorlati valóságba, de azzal az érzéssel, hogy ünnepi perceket éltünk át s hogy az a szebb világ, amelyből felocsúdtunk, a felsőbbrendű, az igazi valóság, vagy

¹ Életéről lásd Gábor 1986.

² Bretter 2004: 280–292.

³ Laczkó 2004: 112–117.

⁴ Percz 2001: 123.

⁵ A polihisztor sokat tett a lélektan tudományának hazai szarba szökéséért azzal, hogy „a lélektan művelője is volt.” Szemere 1941: 406.; Sándor 1971: 24. Emellett jelen ismeretek szerint Magyarországon az egyetemi katedrán kívül elsőként ő tartott erről a tudományágról népszerűsítő előadásokat, továbbá komoly tanulmányokat is megjelentetett a lélektan köréből (pl. Alexander [1905]: 603–724.).

⁶ Sebestyén 1934: 29–30.

⁷ Pósa Péter például Alexander Bernátot és Bayer Józsefet tartotta a korszak legnagyobb Shakespeare kutatójának. Pósa 1942: 7.

⁸ Alexander Csiky Gergely utódként 1892-től volt az országos színművészeti akadémia dramaturgiai tanszékének tanára és sokáig tagja a Nemzeti Színház drámaíró bizottságának is. Ország-Világ 1895/33. aug. 18. 527. és ugyanott: 41. sz. okt. 13. 641.; Kevésé közismert, de lefordította Sardou *Marcelle* című 4 felv. színművét (bemutató 1898. febr. 4. a Nemzeti Színházban).

⁹ Alexander 1892-től a Műegyetemen is előadó tanár volt. Gábor 1986: 34.

¹⁰ Percz 2000: 492.

legalább is legmélyebb értelme az evilági valóság-nak. S ebben megláthatjuk minden jellemző mozzanatát annak a hatásnak, amelyet Alexander a hallgatóságra gyakorolt: világosságot gyűjtani az elmékben, megéreztetni az elvont gondolat életét, élménnyé avatni az igazság meglátását, és vágyat, sóvárgást kelteni ama felsőbbrendű élet, az igazság és szépség világában való élet után. Nem a pusztá értelmével, hanem mindig egész egyéniségeivel szólt hozzánk, s nem a pusztá értelemhez, hanem mindig az egész emberhez fordult. Innen van, hogy egész valónkat ragadta meg – mint a művész.¹¹

Korán felismerve ezt a tehetségét, a polihisztor nemcsak az egyetem falai között, hanem az 1890-es évektől nagyobb közönség előtt is hasznosítani szerette volna, így a szabadtanítás azidőtájt létrejött legfontosabb intézményeiben szintén órákat vállalt.¹² A Népszerű Főiskolai Tanfolyamon,¹³ az Erzsébet Népkadémián vagy a Szabad Lyceumban¹⁴ Alexander expozéi évről évre a legnépszerűbbek voltak, és látogatottságban sokszorosan meghaladták más előadók óráit.¹⁵ Ilyen sikereknek örvendve a szakmai előrelépés sem váratott sokáig magára, valamint az előadásra való felkérések is egyre gyakoribbá váltak.¹⁶

1910-re a filozófus karrierje „csúcán van éppen, amit elérhetett, csaknem mindent elért már.”¹⁷ 1892-től az MTA levelező tagja, 1899-től a Kisfaludy-Társaság tagja, 1904-től a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, és – amint fentebb már említésre került – egy „sikeres filozófiai kiadványszerzője, jeles filozófiai műfordító,

ismert publicista, népszerű előadó.”¹⁸ 1910-es év április 15-én,¹⁹ tanítványi és barátai körében 60. születésnapját ünnepelve²⁰ már csak az akadémiai rendes tagság, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem bölcsészkar dékáni tisztsége, a Filozófiai Társaság elnöksége, illetőleg a társasági folyóirat, az *Athenaeum* szerkesztői pozíciója van csupán előtte.²¹

Alexander hivatali minőségben²² először a Lévy-ünnep alkalmából járt Miskolcon 1911. november 19-én vasárnap, amikor a Kisfaludy-Társaság fennállása óta először tartotta havi felolvasó-ülését vidéken.²³ Aznap délelőtt ugyanis a társaság különvonattal testületileg a városba vonult a költő-műfordító tagságának ötvenéves jubileumát ünnepelni.²⁴ Miként az talán ismeretes, a „felhajtás” tulajdonképpen apropóját az adta, hogy Lévy Józsefet nem sokkal korábban felterjesztették a Szent István-rendre, amit aztán Ferenc József adományozott számára november 10-én.²⁵ A nagyszabású ünnepség – amelynek egyébiránt minden egyes órája pontosan feljegyzésre került – részét képező díszlakomán a magyar tudományos élet vezéralakjai egymást túllícitálva köszöntötték az ünnepeltet.²⁶ A felköszöntők sorából Alexander sem maradhatott ki, aki harmadikként, Rákosi Jenő író-hírlaptulajdonos és dr. Szentpály István polgármester után kért és kapott szót. A tudósítások szerint a Kisfaludy-Társaság nevében a polihisztor ékes szavával „Borsod vármegye és Miskolc vá-

¹¹ Szemere 1941: 397.

¹² Nem mellékes tény, hogy ezekért az előadásokért minden előadó pénzt kapott (a jegybevétel 30%-a őket illette), ami komoly motiváló tényezőnek számított filozófusunk számára is, hiszen akár egy előadással is megkereshette havi fizetésének kisebb-nagyobb részét (lásd Nickmann 1911: 65–66.).

¹³ A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam központi bizottságának Alexander is tagja volt. Déri 1915: 28.

¹⁴ A budapesti Szabad Lyceum 1893-ban alakult. Alapítói sorában Wekerle Sándor és Berzeviczy Albert neve után Alexanderét is ott találjuk, aki az intézmény egyik alelnöke volt. Pesti Napló 1893/299. okt. 24. 9–10.; Déri 1915: 30.

¹⁵ Például 1903-ban, – a Szabad Egyetem hivatalos beszámolója szerint – az 1902–1903-as előadásciklus első félévének teljes hallgatósága hozzávetőleg 4000 fő volt, amelyből több mint 30% Alexander előadásán vett részt, vagyis a teljes hallgatói létszám 1/3-át a filozófus expozéja hozta (pl. Budapesti Hírlap 1903/296. okt. 28. 9.; hasonló adatok tekintetében más évekről lásd még: Budapesti Hírlap 1910/67. márc. 20. 15. és Nickmann 1911: 54., 56–57., 68. stb.).

¹⁶ Az a körülmény, hogy Alexander 1892-től az MTA levelező tagja, a Műegyetem és a Színakadémia tanára, a Budapesti Hírlap belső munkatársa, 1895-től nyilvános rendkívüli tanár, mint presztízs, nagyban elősegítette az újabb meghívásokat.

¹⁷ Percz 2000: 483.

¹⁸ Percz 2000: 483.; lásd még: Turbucz 2017: 466–474.

¹⁹ A jeles alkalmából tanítványai és tisztelői az egyetem kupolatermében déli tizenkét órától nagyszabású ünnepséget rendeztek számára (pl. Budapesti Hírlap 1910/90. ápr. 16. 5–6.; Az Ujság 1910/90. ápr. 16. 10. stb.). Alexandert aznap egy tiszteletére kiadott vaskos, ötven filozófiai és esztétikai tanulmányt tartalmazó emlékkönyvvel is meglepték. Budapesti Hírlap 1910/88. ápr. 14. 11.

²⁰ Alexander 1850. április 13-án született Pesten. Gábor 1986: 7.

²¹ Percz 2000: 484.

²² Magánemberként nem ismertek miskolci látogatásai.

²³ Budapesti Hírlap 1911/273. nov. 17. 14.

²⁴ Az ünnepi ülés részletes tervét, programját és menetét – több napilaphoz hasonlóan – az országosan megjelenő Budapesti Hírlap is részletesen közölte. Budapesti Hírlap 1911/269. nov. 12. 16.; 272. sz. nov. 16. 12.; 275. sz. nov. 19. 14.; 276. sz. nov. 20. 5–6.; 277. sz. nov. 22. 12.; Az ünnepi esemény rangját jól reprezentálja, hogy Borsod vármegye alispánja külön intézkedéseket tett a lebonyolításra vonatkozóan (jelzetét lásd MNL BAZML, IV. 809. 731. köt. 15173/1911. – Az ügyirat és az intézkedés szövege eddigi ismereteink szerint nem maradt fenn.)

²⁵ Hivatalos Közlöny 1911/23. dec. 1. 488.

²⁶ Az Ujság 1911/276. nov. 21. 33–34.

rosa közönségét éllette”,²⁷ amellyel nagy tetszést aratott.

A filozófus további Miskolci látogatásainak oka, egy, a Balogh Bertalan vezette Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület által 1912 novemberében immáron harmadízben rendezett²⁸ úgynevezett *Népszerű Főiskolai Tanfolyam*²⁹ keretében tartandó kollokvium volt.³⁰ Előadásainak Alexander *A művészetről és a művészi alkotó erőről* főcímet adta, amely tematikáját tekintve teljesen beleillett az arra a félévre szervezett – Földes Béla által irányított – Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyamon (gyakran csak Szabad Egyetemként emlegették) tartandó művészetbölcseleti témájú kollokviumába.³¹ A miskolci népszerű főiskola programtervére egyébként más városok, így Pécs is méltán irigykedhetett, aminek a *Pécsi Napló* hangot is adott.

„A miskolci közművelődési egyesület – olvasható a lapban – ezen évben III. előadási ciklusát nyitja meg, melyre azonban nem csak helyi, hanem országos nevű tudósokat is hívott meg előadóknak. Ezideig egy-egy előadást vállaltak: *Prohászka Ottokar* dr. székesfehérvári püspök, *Alexander Bernát* dr., *Czakó Elemér* dr., *Marczali Henrik* dr., *Istvánffy Gyula*, *Szánthó Bertalan* dr., országos nevű tudósok. Ilyen értékes programot egyik vidéki népszerű főiskola vagy Szabad Lyceum se adhatott és a miskolci közművelődési egyesület méltán büszke lehet erre, hogy hallgatóinak, akik-

nek sorában ott lesz egész Miskolc, ilyen előadókkal kedveskedhetik, egyúttal utat jelez a vidék hasonló törekvésű egyesületeinek, hogy a buzgó helyi erők mellett nagyobb érdeklődés fölkeltése céljából országos, sőt világhírű tudósok is megnyerhetők, ha őket közreműködésre fölszólítják.”³²

A fent olvasható dicséret nem volt alaptalan, hiszen a népszerű főiskola továbbfejlesztésével, azaz ilyen neves előadók felkérésével, a Közművelődési és Múzeum Egyesület nem kevesebbet tett, mint kiemelte Miskolcot a vidéki városok tucatjából, s kultúra tekintetében elhelyezte azt a Monarchia térképén.³³ Ettől kezdve az Egyesület nagyobb programjairól az országos sajtó is mind gyakrabban beszámolt.

A végleges, 4 hétvégére lebontott programban végül Alexanderon kívül Artbauer Gizella, Czakó Elemér, Halász Henrik, Lázár Ottó és Marczali Henrik neve szerepelt hatszor négy előadással, míg Prohászka, Istvánffy és Szánthó mások mellett a következő év februárjában kezdődő IV. ciklusban adtak csak elő.³⁴ A tanfolyam belépődíjai a következőképp alakultak: 10 K (egy ciklus mind a 24 előadására), 3 K (egy előadó 4 előadására), 1 K (egy előadásra), illetve az Egyesület tagjainak ezen árak fele,³⁵ ami nem ütött el az országos átlagtól, s drágának sem mondható.³⁶

²⁷ Pécsi Napló 1912/246. okt. 29. 3.

²⁸ Tettük jelentőségét az Egyesület tagjai is felismerték, vagy legalábbis ezt látszik igazolni a Miskolczi Naplóban a tanfolyam indításáról közzétett hivatalos bejelentésük. Egyébiránt – a budapesti és pozsonyi tanfolyamokhoz hasonlóan – az előadásokról 12 oldalas sillabusz készült, amihez október 27-től lehetett hozzájutni, valamint a részletes programot tartalmazó plakátot október 28-tól a város több pontján is kiragasztották (lásd Miskolczi Napló 1912/245. okt. 27. 5.).

²⁹ Az előadások címei az előadók sorrendjében: *Goethe élete és költészete; Az olasz festészet kezdete; A hosszú és egészséges élet titka; Természettudományi problémák; Napóleon* (pl. Pesti Napló 1912/260. nov. 3. 28.); A miskolci III. és IV. tanfolyamciklus látogatottságáról – Déri Gyula jóvoltából – részletes adatok is rendelkezésre állnak. „Az előadások száma – írja Déri – 44 volt, ezek közül 31 vetítéses és kísérletes. Az átlagos hallgatók száma 193 volt, a jelenvoltak száma 8492. A vallás és közoktatásügyi ministerium 880 K segélyt adott. [...] [a] segélyek összege kitétt 997 K 25 f., tandíjából befolyt 2039 K 10 f. az összes bevétel tehát 3916 K 25 f. és ugyanennyi a kiadásoké is, melyek közt különös figyelmet érdemel, hogy az előadók díjazására közel 3000 K-t fordítottak (2975 K). Ez a költségek teljesen jogosult olyan városban, ahol a hallgatóság lekedijéből 2039 K 10 f., a fenntartó egyesület segélyéből pedig 997 K 25 f. folyik be, a helybeli segélyek összege tehát 3036 K 35 f.-re emelkedik.” Déri 1915: 30.

³⁰ Miskolczi Napló 1912/245. okt. 27. 7.

³¹ A díjszabásban az utolsó kitétel arra utal, hogy az Egyesület a tanfolyam szervezését tagsága létszámának növelésére is felhasználta. Tehát, aki belépett, az már féláron látogathatta az előadásokat. Az Egyesület tagdíja egy idényre 6 K (családfő-

²⁷ Az Ujság 1911/276. nov. 21. 34. vö. Pesti Napló 1911/276. nov. 21. 15. és Pécsi Közlöny 1911/249. nov. 22. 4. Lévy és Alexander egyébként a Kisfaludy-Társaságon kívül is jól ismerték egymást. Lévy naplójának tanúsága szerint legalább egyszer magánemberekként is találkoztak Tátraszéplakon. Porkoláb 2001: 395.

²⁸ Az első tanfolyamciklust 1911. nov. 13-tól rendezték, a másodikat 1912. február 5-től. Vargáné 1971: 174.

²⁹ A szervezésről lásd Miskolczi Napló 1912/245. okt. 27. 5.

³⁰ Budapesti Hírlap 1912/262. nov. 6. 18.; Pesti Napló 1912/260. nov. 3. 28. Az Egyesület ezen tevékenysége országos méretekben is kiemelkedőnek számított, hiszen ilyen jellegű előadásorozat Miskolcon kívül az egész országban csak Pozsonyban és Debrecenben működött. Déri 1915: 30.

³¹ Megjegyzendő, hogy a Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam a vidéki, ekképp a miskolci előadások lebonyolításában is szervesen együttműködött a szervezőkkel. Esetünkben ez leginkább a sajtóban történő reklámozást, valamint Alexander, Czakó és Marczali delegálást jelentette (pl. Budapesti Hírlap 1912/260. nov. 3. 17.). A budapesti tanfolyam előadásai egyébiránt pár nappal később, november 13-án kezdődtek, de az eredetileg tervezettekkel szemben nem Alexanderrel, hanem Sebestyén Károly előadásaival. A változás oka, hogy a filozófusnak 17-én délelőtt a sportról is elő kellett adnia a Műegyetemen, amire szintén készülnie kellett, így a Szabad Egyetemre csak 19-én estére tudott órákat hirdetni (lásd Pesti Hírlap 1912/269. nov. 13. 36.).

A miskolci népszerű főiskolai tanfolyam III. ciklusának első előadója tehát Alexander Bernát volt, akinek az előzetes program alapján november 4-én, 11-én, 18-án és 25-én kellett (volna) előadnia.³⁷ A neves tudós látogatására a Miskolczi Napló igyekezett minél nagyobb tömeget verbuválni,³⁸ azzal hogy november 3-i számában hosszan megemlékezett a „legkiműveltebb elmé”-ről, mint jeles egyetemi tanárról és szónokról.

„Az egyetemen az összes fakultások hallgatói hallgatják, bölcsészek, jogászok, teológusok, műegyetemi és orvostanhallgatók, sőt vannak rendkívüli hallgatók, akik kizárólag őt hallgatják, ő hozzá iratkoznak be. Oka ennek nemcsak az ő rendkívüli tudása, az ő fényes kritikai elméje, hanem az a könnyedség, előadói készségének az a varázslatos ereje, az a világossága, mellyel a legelvontabb metafizikai tételket is tárgyalni képes.”³⁹

Első előadásának *A művészet eredetének három forrása* címet adta Alexander, amelyet 1912. november 4-én, hétfő délután pontban⁴⁰ öt órakor kezdett. Aznap a megyeháza nagy dísztermét színtültségig megtöltő közönség soraiban ott ültek a város összes notabilitásai, és a karzatokon az ifjúság nagy számban.⁴¹ A rendezvényt Balogh Bertalan nyitotta meg, aki meleg szavakkal üdvözölte a budapesti gondolkozót.⁴²

A *Miskolczi Napló* tudósítása szerint⁴³ az előadó egyéb elfoglaltságaira hivatkozva aznap 1–1 óra időtartamban két előadását kívánta megtartani (a második előadás címe *A művészet hatásának*

lélektani elemzése lett volna), azonban az előzetesen kiosztott sillabuszhoz⁴⁴ viszonyítva a második óra végéig, csak az első előadás tervezetének a közepéig jutott.⁴⁵ Az, hogy hozzávetőleg miről szólt az előadás, a nevezett lap tudósítása mellett – amely, ha röviden is, de azért igyekezett nagyvonalakban visszaadni a hallottakat – egy korabeli gyorsírói változatból ismert.⁴⁶

Alexander Bernát előadása szerint az egyes művészetek három alapvető szempontból szemlélhetők, illetve értékelhetők. E három szempont, tulajdonképpen három eredő forrás/alkalom. A gyakorlati élet szükségleteinek kielégítése, avagy *a célszerűség elve* hozza létre az első alkotásokat, amely a primitív embernek, mint „organikus lény”-nek első művészi megnyilatkozása. A mindennapi életben maradásért folytatott küzdelem ekképp az eszközkészítésnek (fegyverek), a kunyhóépítésnek, és a kézművességnek forrása volt. Alexander szerint minden művészetben megtalálhatjuk a „művességnek szükséges kívánalmát”, hiszen enélkül nem létezne ábrázoló művészet.⁴⁷ A művészeti típusok közül az iparművészetnek és az építészetnek szépségeit az objektív célszerűség szabja meg.⁴⁸ „De distinkciót kell tenni”⁴⁹ – teszi hozzá máris gondolatmenetéhez – hiszen a célszerű szép, viszont nem a haszon tekintetében. Ugyanis amikor egy célszerű dolgot tekintünk, akkor nem gondolunk rá hasznosságá folytán. Szavait felidézve:

„Van egy csúnya ötemeletes ház, az nagyon célszerű a tulajdonosának, mert sokat hajt neki. Én nem ezt a célszerűséget értem, hanem, hogy a tárgy a maga belső rendeltetésének megfeleljen. Itt a ház igazán lakóház, a templom vagy színház, vagy fejedelmi palota, vagy városháza, és ha megfelel a maga rendeltetésének és én látom azt a harmóniát, ami az összes részeknek a kompozíciójában van és amely harmónia éppen arra a rendeltetésére teszi alkalmassá ami végett készül, akkor azt mondom: ez szép, ez nekem tetszik, ez harmónia a külső és belső között, harmónia a cél és az eszközök között.”⁵⁰

nek) és 1 K (családtagoknak) volt. Miskolczi Napló 1912/245. okt. 27. 7.

³⁷ Miskolczi Napló 1912/250. nov. 3. 5.

³⁸ A lapban erre vonatkozóan a következő olvasható: „*Nem harangozunk be nevének, szégyene volna városunk értelmi szintjének, ha Alexander Bernátnak közönséget kellene toborozni. – Mégis kötelességünknek tartjuk, hogy előadásaira ez úton is fölhívjuk a figyelmet. – Tesszük pedig ezt különösen azért, mert a tudós tanár úr részünkre olyan tárgyat választott előadásaiul, amellyel ő legszívesebben legélvezetesebben szokott foglalkozni. A művészet! A művészet az a légkör, amelyben ő legszívesebben időzik.*” Miskolczi Napló 1912/250. nov. 3. 5.

³⁹ Miskolczi Napló 1912/250. nov. 3. 5.

⁴⁰ A Miskolczi Napló felhívása külön kiemelte, hogy a filozófus rendkívül pontos ember lévén időben fogja elkezdni előadását, ezért a közönség se késsen. Miskolczi Napló 1912/250. nov. 3. 5.

⁴¹ Budapesti Hírlap 1912/262. nov. 6. 18.; Pesti Hírlap 1912/264. nov. 7. 25.

⁴² Balogh szavai nemcsak a protokolláris tisztelet hangjai voltak. Ha összevetjük az 1905-ben megjelent *Magyar Nemzeti Közművelődés* című könyvecskéje irodalomról és művészetről szóló részeit Alexander vonatkozó gondolataival, meglepően sok párhuzamra lehetünk figyelmesek.

⁴³ Miskolczi Napló 1912/252. nov. 6. 2.

⁴⁴ A sillabusz mai ismereteink szerint eltűnt vagy lappang.

⁴⁵ Ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a bölcselőnek akár Budapesten, akár Pozsonyban több alkalom és/vagy nagyobb időkeret állt rendelkezésre.

⁴⁶ A gyorsírói változat szövege az elkövetkező napokban megjelent a Miskolczi Naplóban is (lásd Miskolczi Napló 1912/261. nov. 16. 1–2.; Miskolczi Napló 1912/262. nov. 17. 6–7.).

⁴⁷ Vö. Alexander 1908: 65–66. és Turbucz 2016: 21–22.

⁴⁸ Miskolczi Napló 1912/261. nov. 16. 1–2.

⁴⁹ Miskolczi Napló 1912/261. nov. 16. 2.

⁵⁰ Miskolczi Napló 1912/261. nov. 16. 2.

A művészetek második forrásába tartozik az *emberi indulatoknak kiegyenlítődésre való törekvése*, ez a forrása a zenének, a táncnak, az éneknek és hovatovább még a líra költészetnek is. De ennek a fontos törekvésnek köszönheti a beszéd is a létét, amely az előbb sorolt művészetekkel – éppen az emberi lélek egy bizonyos feszültségének megszüntetése révén – egy lépést tesz előre „az emberiséggel az emberiesedés útján.”⁵¹

Alexander szerint a művészetek közül a legmagasabb fokon az ábrázoló művészetek állnak, vagyis a szobrászat, a festészet, az építészet, a tánc, továbbá az epikai és drámai költészet. Forrásaikban, vagyis az utánzás vágyában, ezek állnak legközelebb az emberi lélek művészi utánzásához-ábrázolásához. Az utánzás – ami a művészetek harmadik forrása – révén ezek a művészeti formák a legnagyobb emberi értéket hozzák felszínre, és ami a legfontosabb, a művészet centrumává az ember centrumát, a lelket teszik.⁵² Idézve Alexandert:

„A művészet akkor kezdődik, amikor az utánzást komolyan vesszük. Amikor a művész komolyan utánoz, akkor nem a külsőt utánozza, mert hiszen ez a fotográfus dolga, hanem a külsőből a belsőbe, a lényegbe hatol. A művészet felfedezte igazi birodalmát, az embert. A művés még nem találta fel. Az ábrázoló művészettel egyidejűleg már az ember lép a műköltés centrumába, az ember centruma pedig a *lelke*. Az egész művészeti világ ezzel megvilágosodik előttünk; a művészet igazi birodalma a belső lélek. Az ember lelkét ábrázolni, egy lelki világot teremteni: ez a művészet feladata. A művész így a maga lelkéből teremt egy világot, amelyben a lélek legnemesebb, legsajátosabb indulatai, mozgásai, hullámzásai kifejezést nyernek. *A művészet az emberi léleknek költészetben, színben, táncban, szobrászatban, építészetben való kivetítése.*”⁵³

A már hivatkozott *Miskolci Napló* beszámolója alapján ismert,⁵⁴ hogy az előadást a közönség fokozott érdeklődéssel követte, és még szívesen hallgatta volna tovább, ám hivatalos elfoglaltsága két óra után elszólította a filozófust.

A második, az eredeti tervek szerint november 11-ei előadás⁵⁵ tehát nem került megtartásra az

említett napon,⁵⁶ mint ahogy a 25-ei sem.⁵⁷ A tanfolyam folytatása céljából ugyanis legközelebb 18-án hétfőn utazott Alexander Miskolcra, ahol a hivatalos program szerint délután öt órától fél nyolcig tartotta meg a maradék három előadását.⁵⁸

A *Miskolci Napló* beszámolója szerint a rendezvényt ismét a megyeházán tartották, ahol „a közönség minden talpalatnyi helyet elfoglalt.”⁵⁹ Vélhetően a zsúfoltság és a későn érkezők miatt a filozófus néhány perccel öt után kezdte meg exorzéját *A művészet hatásának lélektani elemzése* címmel, ami hat óráig tartott.⁶⁰ Arra vonatkozóan, hogy az előadónak tényleg sikerült-e a téma végére érnie, nem rendelkezünk ismerettel, mint ahogy arról sem, hogy *A művészi alkotó erő lélektani elemzése* című 3. és *A lángész* című 4. előadásból mennyi került ténylegesen megtartásra. Az viszont tudott, hogy a körülbelül negyedórás szünetben a filozófus dr. Tarnay Gyula alispán⁶¹ vendégszeretetét élvezte, akinél megteázott, majd visszatérve folytatta az előadást,⁶² amiről ezúttal csak egy gyorsírói feljegyzés készült.⁶³

Előadását a polihisztor az utánzás fogalma jelentőségének további magyarázásával kezdte. Az utánzással az ember a lelket, a szellemet fedezi fel. Ekképp a művészeti alkotásban az igazi érték a bensőnek kifelé vetítése, lényegében a szellem megvalósítása testi formában. A művészet pedig egy sajátos szemléletmódot is ad, hiszen annak segítségével ismerhető fel a szellem megnyilvánulása a világban. Első világháború alatti művészetfelfogását előre vetítve, 1912-ben Alexander egy ideje már úgy gondolta, hogy egy műalkotáshoz hasonlóan az ember erkölcsi élete is testet ölt a külső világban, ekképp az állam és a társadalom is a lélek alkotásai. A filozófus szerint két szellem alkotta világ létezik: az erkölcsi és a szellemi. De „mi adja meg a művészi világnak az esztétikai jelleget?” – kérdezi.⁶⁴ A kérdés kibontásához előbb a filozófiatörténet eszköztárához nyúl, és arra a platóni, kanti, illetve schopenhaueri válaszokat ismerteti, ütköztetve s differenciálva ezeket saját

⁵¹ Miskolci Napló 1912/252. nov. 6. 2. lásd még: 1912/262. nov. 17. 6–7.

⁵² Vö. Alexander 1908: 75–78.

⁵³ Miskolci Napló 1912/262. nov. 17. 7.

⁵⁴ Miskolci Napló 1912/252. nov. 6. 2.

⁵⁵ Miskolci Napló 1912/250. nov. 3. 5.

⁵⁶ Miskolci Napló 1912/257. nov. 12. 4.

⁵⁷ Miskolci Napló 1912/268. nov. 24. 6.

⁵⁸ Miskolci Napló 1912/262. nov. 17. 9.

⁵⁹ Miskolci Napló 1912/264. nov. 20. 3.

⁶⁰ Miskolci Napló 1912/264. nov. 20. 3.

⁶¹ Tarnayt december 1-én nevezte ki Ferenc József Borsod vármegye és Miskolc törvényhatósági joggal felruházott város főispánjává (lásd Budapesti Közlöny 1912/287. dec. 17. 1.; Miskolci Napló 1912/280. dec. 8. 1–3.).

⁶² Miskolci Napló 1912/264. nov. 20. 3.

⁶³ Miskolci Napló 1912/264. nov. 20. 3.

⁶⁴ Miskolci Napló 1912/274. dec. 1. 5.

véleményével, majd ezt követően az előadás a lelki jelenségek csoportjait magyarázza: a gondolkodást, az akarást/cselekvést és az érzést/érzelmet. Amint az beszédéből kiderül, a gondolkozó e hármas felosztásból az érzésre helyezi a prioritást, mert szerinte „minden érzésnek egy forrása van: saját életünk emelése, finomítása, megóvása, fenntartása,”⁶⁵ és ami ennek kedvez, az tetszik. Ezt tekintette a művészet titkának: saját életértékeink megvalósítását. Mint írta:

„A művészet a mi életértékeinknek megvalósítása: mi erősebbek, nagyobbak, nemesebbek vagyunk, ha ebben a világban élünk és ez tesz boldoggá. Ha látjuk a gyönyörű szobrot, mi magunkat érezzük erőseknek, ha fenséges cselekedetet látunk a színpadon, mi magunk érezzük a fenséget, nemesebbekké leszünk.”⁶⁶

Az előadás folytatásában Alexander – miután nem fogadja el azt a nézetet, hogy a fantázia vagy az alkotó erő tesz képessé egy művészt az alkotásra – az érzési benyomások, a visszaidézés elevenességének és intenzitásának, valamint az asszociációk szerepét vizsgálva, eljut a lángész művésztípusának tételezéséhez (Aranyt, Madáchot, Shakespeare-t, Goethét és Michelangelo-t említi név szerint), aki mindazon tulajdonságokkal rendelkezik, amiket a művészetben tapasztalunk. Végezetül a polihisztor szerint kétféle gondolkodás lehetséges: a diszkurzív és az intuitív. A diszkurzív gondolkodás szavakban folyik le, szavakban, amelyekkel világosabbá tesszük magunk számára gondolatainkat. Ezzel szemben az intuitív gondolkodás szavak nélkül megy végbe, és alapjául szolgál a szavakban folyó gondolkodásnak. A nem művészek csak diszkurzíve gondolkodhatnak, míg az intuitív gondolkodásra – amit párhuzamosan cselekvés is követ – a művész mellett csak az államférfi képes. Ez a képesség teszi a művészt művészé, s ez a művészi lélek titka is. Egy regény megírásában, egy festményben, egy zenemű szerzésében mindenkor intuitív gondolkodás vezeti a művész kezét. Végül zárszóként a filozófus kijelenti:

„E művészi alkotó erőben az van, ami a műben van: a művész a maga életerejét adja művének. Amit a görög művészek, Arany, Shakespeare stb. csináltak, örökké él, mert élet van bennük.”⁶⁷

A rendezvény után a Közművelődési Egyesület vezetősége, a Népszerű Főiskolai Tanfolyam helyi előadói, valamint az egyesület két gimnáziumának

tanári kara vacsorát rendezett Alexander Bernát tiszteletére a Koronában, a tudós így végül csak másnap utazott vissza Budapestre, az első gyorsvonattal.⁶⁸ Az állomásra Balogh Bertalan kísérte ki Alexandert, ahol a filozófus búcsút vett tőle s egyben a várostól, amely egy rövid időre magáénak tudhatta őt, a neves polihisztor, akit néhány óra erejéig a tenyerén hordozott.⁶⁹

A művészetről és a művészi alkotó erőről⁷⁰

Alexander Bernát dr. előadása
a Miskolczi Népszerű Főiskolában⁷¹

„A téma, a tárgy, amelyet választottam magamnak, nem éppen könnyű. Nem könnyű már azért sem, mert csekély idő áll rendelkezésünkre, de nem könnyű azért sem, mert igen bonyodalmas a tárgy. Ami a kérdés bonyodalmasságát illeti, úgy segíték majd magamon, hogy csak az elemeket fogom adni és még az elemekben is csak lassan haladok előre; így is, tisztelt hallgatóim, szükségem lesz igen feszült figyelmükre. De ha ez a figyelem megvan, akkor nem szükséges, hogy matematikailag pontos eredményekhez jussunk, akkor elég lesz, hogyha gondolkodásra serkentjük, gondolkodásra buzdítjuk egymást. Ebben a reményben és ezzel a jó szándékkal fogok hozzá előadásomhoz.

A művészetről fogok szólni és a művészet szülőjéről, a művészi alkotó-erőről. A művészetről szólva, a legegyszerűbb utat fogom választani: nem kezdem valami elméleti fejtegetéssel munkámat, hanem a művészetet eredetében fogom meglesni, ott, ahol jóformán mez és ruha nélkül jelentkezik előttünk, a legegyszerűbb formájában.

A művészetnek három forrását különböztetem meg. Három forrását, vagy jobban mondva alkalmát. Három nagy alkalom van, amelyek nem történetileg egymásután következnek, hanem amelyek az emberi életnek különböző sajátosságaiból erednek.

⁶⁸ Miskolczi Napló 1912/264. nov. 20. 3.

⁶⁹ Történelmi érdekesség, hogy a Miskolczi Napló 1922. augusztus 8-i számában, Balogh Bertalan nekrológiájában az elhunyt nagy érdemei között tartották számon – mások mellett – Alexander meghívását. Miskolczi Napló 1922/179. aug. 9. 2.

⁷⁰ Az előadások egybefűzött gyorsírói változata most kerül először publikálásra.

⁷¹ Alexander első előadását a *Miskolczi Napló* két részben közölte, míg a további, 18-án tartott előadások publikálásának már csak egy közleményt szentelt.

⁶⁵ Miskolczi Napló 1912/274. dec. 1. 6.

⁶⁶ Miskolczi Napló 1912/274. dec. 1. 6.

⁶⁷ Miskolczi Napló 1912/274. dec. 1. 6.

Az első forrás igen alacsonynak látszik. Ez nem más, mint a gyakorlati élet szükségleteinek kielégítése. Mert minden, ami az életben nagyszerű, fenséges, az tulajdonképpen kezdetben alacsony formából származik, az bele van horgonyozva, hogy úgy mondjuk, a mi életünknek legközségesebb szükségleteibe. Az ember kezdetben nem gondolkodó lény, amint a könyvekben áll. Nem is esztétikai, még csak nem is erkölcsi lény, hanem mindenekelőtt organikus lény, amely a maga szükségleteiről akar gondoskodni és magát fenn akarja tartani. Amikor ezekről a szükségletekről gondoskodik és magát fenn akarja tartani, akkor neki az az állapot, ahogy a természet kezéből kikerül, nem elegendő. Az ember fegyvereket készít magának, melyek segítségével védekezik ellenségei ellen; szerszámokat talál ki, amelyekkel azután ezeket a fegyvereket elkészíti; ruháról gondoskodik az időjárás ellen és végre egy búvóhelyet keres, ahol meghúzhatja magát a vadállatok elől és az időjárás viszontagságaival szemben. Amikor ezeket cselekszi, kilép az állatóság rendéből, emberiséssé kezd lenni. Már most képzeljük el magunknak, hogy hogyan megy végbe ez a folyamat. Esetleg egy ágat fog letörni a fáról, hogy ezt bot gyanánt használja, egy barlangot fog felhasználni, amelyik készen áll rendelkezésére; lassan-lassan megtanulja azt, hogy hogyan bánják azokkal az anyagokkal, amelyek céljaira alkalmasak. Továbbá, amidőn látja, hogy az eszköz, amelyet készített magának, még nem egészen arra való, megtanulja, hogy válogasson az eszközökben. Végre lassan-lassan fel fogja dolgozni az anyagot és három nagy dolgot fog művelni.

Az első dolog, hogy megismeri az anyagot, megtudja, hogy kell bánni fával, később csontokkal, kövekkel, hogy azok a célnak megfeleljenek.

Másodszor meg fogja tanulni azt, hogy egy terv szerint, amely a fejében megfogamzott, valamit megcsináljon.

Harmadszor – ami mindezeknél fontosabb – meg fogja ítélni tervét is, amit készít, át fogja látni, hogy a terv nem volt eléggé megfelelő és egy jobb tervet fog csinálni: így valamire törekszik, ami ennek a processzusnak a betetőzése és koronája: tudniillik célszerűsége. Ha így elérte azt, hogy amit az anyagnak ismerete alapján, egy jól megálapított terv szerint készített, a célnak teljesen megfelel, akkor belépett a művészet birodalmába.

Vannak, akik azt tartják, hogy a célszerűség nem művészet. Ha valaki egy célszerű kést tud elkészíteni, az igen ügyes kézműves, mondják. Abból a szempontból, hogy itten a haszon játszik

nagy szerepet, a gondolkodók nagy része a célszerűséget kizárja a művészetek sorából. Ami célszerű, az hasznos; ami hasznos, az nem szép; ami szép, az nem célszerű. A milói Vénusz nem hasznos; meg lehet, hogy ha belépti díjat kérnek érte, akkor hasznos is annak, aki a pénzt beszedi, de akkor már nem művészetről van szó, ekkor a művészeti alkotás már kereskedelmi cikké lett.

Ha ez igaz, akkor az egész építészetet ki kell zárni a művészetek sorából, mert az építészetnek legelső kötelessége, hogy nekünk célszerű házat építsen. Ha azután a homlokzata még nagyon díszes is, azt elfogadjuk, de mindenekelőtt lakni kell abban a házban. Egy régi kastély gyönyörű szép, de Isten mentsen mindenkit, hogy abban lakást kelljen vennie, mert nem felel meg igényeinknek.

Hasonlóképpen leszünk az iparművészettel is. Az igazi iparművészet lényege nem abban áll, hogy csecsebecséket csináljon, hanem az igazi iparművész használati tárgyakat készít, amelyeknek van rendeltetésük. Csinál órát, csinál ruhát, akármiféle dolgot, bútordarabot, széket; ezek mind kiesnének a művészetek sorából.

Azonban az építészet nagy szöveget vert az elmékedők fejébe és úgy akartak segíteni a dolgon, hogy azt mondták, hogy az építészetnek van egy célszerű része és ez nem tartozik a művészet körébe, az nem esztétikum és van azután benne valami, ami művészi, és akkor ennyiben volna művészet és ez a kevert karakter nagyon tetszik némelyik esztétikusnak.

Én nem vagyok ezen a nézeten; én ragaszkodom ahhoz, hogy a célszerűség, mint ilyen, szép. De distinctiót kell tenni. – A célszerű szép, de nem a haszon tekintetében. Ha én a célszerű dolgot tekintem, akkor nem gondolok rá, hogy nekem hasznos. Van egy csúnya ötemeletes ház, az nagyon célszerű a tulajdonosának, mert sokat hajt neki. Én nem ezt a célszerűséget értem, hanem hogy a tárgy a maga belső rendeltetésének megfelelően. Ha a ház igazán lakóház, templom vagy színház, vagy fejedelmi palota, vagy városháza, és ha megfelel a maga rendeltetésének és én látom azt a harmóniát, ami az összes részeknek a kompozíciójában van és amely harmónia éppen arra a rendeltetésre teszi alkalmassá, ami végett készül, akkor azt mondom: ez szép, ez nekem tetszik, ez harmónia a külső és belső között, harmónia a cél és az eszközök között.

Ez a harmónia teszi a célszerűséget széppé.

És ebből a szempontból bizony a művészet, amely addig, amíg keresgél, amíg nem találja meg a célszerűség formáját a maga tárgya számára,

művesség, de mihelyt a célt ki tudja fejezni, mihelyt alkalmassá tudja tenni a tárgyat, hogy a legjobban megfeleljen a rendeltetésének, akkor az esztétika birodalmába lép és ezért az építészet, az iparművészet valóban művészet. Lesznek, akik azt fogják mondani, hogy a kézművest mindjárt művésznek teszem; – nem vagyunk-e hozzászokva ahhoz, hogy a művészetben valami fenséges, valami rejtelmes alkotó erőt értsünk? Erről lesz még szó, de már előre megmondom, hogy az építészetnek, ha igazi művész, épp oly alkotó ereje van, mint más művészetnek. Ezt mondhatjuk az iparművészetre is.

A művészet történetében a legnagyobb festők és szobrászok gyakran építészek is voltak. Hogy ne mondjak más példát, ott van Michelangelo, aki a szobrászat, festészet és építészet terén egyaránt kiváló alkotott. Verrocchio, nagyszerű aranyműves, festő és szobrász volt. Ami az alkotó erőt illeti, az nem csekélyebb értékű az iparművészetben és az építészetben, mint más művészetben.

Két megjegyzéssel akarom a dolgokat még megvilágítani. Megmaradok amellett, amit mondtam, hogy a célszerűség, mint ilyen, mint objektív látvány, szép. Azonban a szépség olyan, mint a nap: vannak fokozatai. Annak a világosságának is, amely a naptól származik, vannak fokozatai a homálytól az égető napfényig. A célszerűség is lehet csekély értékű, de még mindig művészi érték és lehet nagy értékű. A harmónia lehet szegény és lehet gazdag. Harmónia mind a kettő, de mind a kettő nem lesz egyenlő értékű.

Az építészetben a célszerűségnek egy nagy rendszerével van dolgunk. Célszerűnek kell lenni a szerkezetnek, a berendezésnek, az anyagnak és célszerűnek kell lenni a dísznek is, amely szintén a főcélt kell, hogy szolgálja. Tehát, ha mindezek a célok egy nagy rendszerben összeszövődnek, származik egy magasabb szövevénye a célszerűségnek, amely a művészet legmagasabb értékskáláján foglal helyet.

Ezzel megadtam a módot arra, hogy a célszerűséget bevegjük a művészetek sorába, de azért túl ne becsljük. A művészet kezdődik a művességgel, a művesség pedig a tapasztalatszerzéssel. A művesség felfelé emelkedik és válik művészetté. De mindig benne marad gyökere a művességnek a művészetben. Az a művész, aki nem jó műves, nem is jó művész. A művészet nem valami álom, nem valami révedezés, hanem komoly tudás és csinálni képesség; a művészetnek kell ismerni az ő művészetének anyagát. Az a szobrász, aki nem gondolja meg az anyagnak a tulajdonságait, aki nem egyezteteti össze az anyagot a formával, a for-

mát a czéllal, az nem fog sikert aratni. Minden művészetnek megvan a maga mestersége, amely erős tápláló anyagot szolgáltat a művész legmerészebb álmainak. Olyan, mint egy lajtorja, lent a földön kezdődik és fölér az égbe. Lent, a gyakorlati élet szükségleteinek kielégítésével tanul járni, megtanulja a csinálás módját és azután mind fennebb emelkedik, mind nagyobb és tisztább gondolatokat érlel magának, míg végre egészen a művészi szépség legfelsőbb régióiba vonulhat.

A második dolog pedig az, hogy a művészet nagyon szép dolog, de mindig kell hozzá megfelelő fogékonyság. A fogékonyság változó, változó a különböző népeknél, változó különböző korszakokban. – Ugy-e, a mi elődeink nem voltak fogékonyak a célszerűség szépsége iránt? Például látjuk a gót székeket, melyek szépek ugyan, de azért nem szeretnénk bennük ülni, mert nem kényelmesekek, szúrja az embert az a sok csúcs. – Az iparművészet sokáig nem ismerte a célszerűség nemes elvét. Voltak élelmes ötletek, amelyekkel mindig meglepték a nézőt, például a tintatartót koporsó formájára csinálták. Ez annak a korszaknak a szüleménye, amikor bolondabbnál-bolondabb ötleteket tartottak iparművészeti megtestesítésre valónak, mintha ezeket az iparcikkeket a kameruni négereknek akarnák szállítani. A mi közönségünk is ilyen kameruni néger. Én, bevallom, nagyon szépnek tartom a magyar díszöltözetet, de nem nagyon kényelmes és sajnálni való az az ember, akinek több órán át kell viselnie. Bámulom az angolokat, akikben meg volt az a gondolkodás, hogy a célszerűség elvét egész iparukban és iparművészetükben kifejezésre juttassák és ezzel meghódítják a világot, mert ebben a tekintetben ők a világnak a mesterei. Mások a díszet, a csecsebecsét szeretik, de a logikailag szigorú, célszerű szerkezet, oly érték, amelyet nem szabad mellőzni, amelyet meg kell ragadni és aminek a befogadására és élvezésére a közönség figyelmét rá kell terelni.

Ez volna az első forrás és így már két művészetet sikerült elhelyeznem: az iparművészetet és az építészetet.⁷²

Van egy másik forrása a művészetnek, ezt én röviden így nevezem: indulat-kiegyenlítés.

Az ember praktikus lénynek született. A természetben van az, hogy gondolkodásunkat fölhasználjuk cselekvésre.

⁷² Itt ér véget a november 4-i előadásról készült első közlemény. Az első közlemény eredeti megjelenésének helyét és idejét lásd Miskolczi Napló 1912/261. nov. 16. 1–2.

A primárius gondolat egy cselekvés. Az a vadember, aki éhez, keres magának edelt. Az a gondolat: eddel, nem theoretikum, ő nem fogja az anyagsere titkát keresni, hanem azt az ételt akarja keresni, amire neki szüksége van és ez a gondolat cselekvését irányítja, szabályozza. Minden lelki folyamat úgy van berendezve, hogy tulajdonképpen akkor ér véget, ha cselekvésben tör ki és valószínű, hogy az agyvelőnek anatómiai szerkezete és biológiai sajátosságai ennek alapján erednek. Képzelnünk el egy középponti agyvelő-sejtet; annak van két nyúlványa, az egyik nyúlvány hozza a behatásokat, a másik viszi a cselekvést, az egyik szolgál a gondolatnak, a másik a cselekvésnek. Most jó a gondolat és mint egy elektromos szikra kisütésénél, kiadásánál, az a sejt ezt az így befogadott benyomást tovább adja a motorikus nyúlványnak, amely az impulzust szolgáltatja az izmoknak. Így gondolkodás és cselekedet, gondolkodás és mozgás tulajdonképpen egy folyamatnak két fázisa úgy, mint a hullámhegy és hullámvölgy. Valószínűleg így keletkezett a nyelv. A gondolat, valamiképpen mozgásba hozza a hangszálakat és egy hangot produkál. A gondolkodásnak legprimárisabb kiséje, kitombolása az, ha szól valaki. Nagyon megkapó, amit a bibliában olvasunk, hogy mikor az Úristen az állatokat megteremtette és az ember elé vezette, akkor ez mindeniknek nevet adott. Ez naiv mozzanata a bibliának, hanem azért rendkívül mélyes értelmű: mikor a gondolat megfogamzott, kellett neki nevet adni. A gondolat megtalálta a maga kifolyását a cselekvésben. Ez a cselekvés a beszéd. Erre azt mondhatjuk, hogy mi gondolkodunk, anélkül, hogy egy szót is szóljunk. De mikor mi gondolkodunk, akkor halkan beszélünk is és ehhez a halk beszédhez ugyanúgy impulzusok kellenek, mint a hallható beszédhez, csak sokkal gyengébbek és egy oly akadályozó apparátus van bennünk, amelynek a segítségével megakadályozzuk hangos kitörését.

Szóval a benső ki akar törni, ami bennünk van, mint gondolat, az kikívánczozik. Az indulatok még jobban kifejezésre törnek. Az indulat először hatással van a szívre, egészen más a vérkeringés, egészen más a légzés. Reszketünk, gesztikulálunk, beszélünk az indulat hatása alatt. Ha haragszunk, öklünket rázzuk, örömmünkben ugrálunk, ezek mind olyan kitörések, amelyek az emberi szervezetnek, az emberi organumnak alapvető sajátosságában fekszenek. Hát ez még szigorúan pszichológia és biológia. Itt még nincs semmi művészet: azt nem lehet művészetnek mondani, ha valaki ugrándozik, ha sír, ha kiabál. Azonban mi ezeket a mozgásokat,

amidőn őket végezni akarjuk s miközben őket végezzük, alávethetjük egy törvénynek: ezt a mozgást szabályozhatjuk, ennek egy bizonyos formát adunk, amelynek következtében nemcsak megkönnyebbülünk, hanem gyönyörködünk is. Talán nem folytatom az elméleti fejtegetést, hanem csak a példákat és a művészetek keletkezését említem.

Így fog keletkezni a tánc, így a zene, az ének és a lírai költészet.

Ezek nem egyebek, mint indulatokat kiegyenlítő mozgásoknak mértékre fogása, törvények alávetése, szabályozása, ritmizálása. Ezek a ritmusnak a művészetei, de nem csupán a ritmus művészetei.

Talán nem is kell önöket figyelmeztetnem Goethének a mondására, hogy ő minden költői alkotásában egy nagy fájdalomtól szabadult meg. Ami a lelkét nyomta, azt ő alakította, azt ő objectíválta és ezáltal legyőzte. – Talán némelyek kétkedve fogadják ezt: Hogyan, hogyha az a költő olyan gyönyörűen énekl meg szerelmét, vagy olyan fájdalmasan szól, hogy szívünkbe markol, akkor csak egy indulatot egyenlített ki, ő csak meg akart szabadulni attól, ami lelkét fogva tartotta? Ez nem a művészet; hisz ő csak a lelki egyensúlyát akarta megőrizni! Azt mondják majd: Az a költő, aki azt a metaforát írja, vagy skandál, már nem szenvedhet olyan nagyon. – Az igaz, hogy ő nem szenvedett akkor, ő szenvedett előbb, de talán szenvedni fog később is és mégis, amikor indulatát kifejezi, akkor megszabadult fájdalmától, de egyszerűen mind milliókat is megszabadít fájdalomtól. Megnyitott nekünk egy országot, ahol a szenvedések nem fájnak és ahol az öröme is emberi öröme. Tehát ez művészi alakítás, ebben az esetben a gondolat segítségével, de a gondolat ritmizálva van. – A tánc tulajdonképpen ma nem művészet, de volt tánc, mikor a primitív emberek a nagy indulatokat, amelyek lelküket mozgatták, a tánc ritmusában egyenlítették ki, ha háborúba mentek, ha visszatértek és főleg, ha szerelmesek voltak, mert a tánc főleg a szerelmi indulatnak a kifejezése. Maga a tánc, mint ilyen, nemes kifejezése volt azoknak az indulatoknak, amelyek így a test mozgásában kitörtek és ottan nemesítést találtak és hogy gyorsan befejezzem ezt a gondolatmenetet: a zene valószínűleg a táncból keletkezett a tánc ritmusának kiemelésére. Az első zene bizonyára tánc-zene volt, ami a ritmus érzékét erősítette és a mozgást a hangszerek ritmusához idomította.

Az ének pedig valószínűleg a lírai költészettel együtt keletkezett. Az ember kifejezte a maga fájdalmát, örömét, bánatát, sóvárgását szavakban,

amelyek azonban egyszersmind a ritmus és a melódia segítségével énekké alakultak.

Mindezekben a művészetekben az alap egy nagy természeti szükségesség, de az ember ezt a természeti szükségességet finomította, felemelte, ezzel az indulatoknak vad erejét megtörte és egyszersmind magát úrrá tette az indulatok felett. És ez a mi feladatunk: úrrá lenni indulataink felett, nem rabszolgájuk lenni, hanem művészet által föléljük emelkedni.

Van még egy művészeti alakulás, amely így az indulat kiegyenlítődésből származik és ez az ornamentika. Ez talán szintén szokatlanul hangzik, hanem ez is könnyen megmagyarázható. De előbb nézzünk meg egy indulatkiegyelítődést: a játékot, amit sokan úgy tekintenek, mintha abból származnának a művészetek. A játék sem praktikus szükségleteket szolgál, a játékban is elfelejtjük bajainkat, a játék is valami, ami elvon bennünket a mindennapi élettől. Azért mondta Schiller, hogy a művészet a játékosztönből keletkezik, és Spencer Herbert, a híres angol filozófus azzal pótolta, hogy ez egy energia-fölöslegnek a kitörése. Nem fogadom el sem az egyiket, sem a másikat. – Nem fogadom el a játékot a művészet szülőjéül. – Ha a gyermekek futkároznak, az a sok vitalitás, a mi bennük van, kitör és azután megnyugszik. De ez nem művészet. Ha kártyázunk, az is játék. De a művészet nem multság ebben az értelemben. Az más, fenségesebb valami.

Szükség van egy olyan megnyilatkozásra, amely nem a nagy indulatoknak felel meg. Nincsenek mindig nagy indulataink. – Nincsenek mindig nagy örömök, egetverő fájdalmak, hanem vannak kis örömök és kis fájdalmak is. Tehát ezek a közepeszerű érzések is kifejezést akarnak találni és találnak is a vonal- és szín-díszítésben: az ornamentikában. A vonalnak egész élete van, ami, mint ilyen, szintén egy bizonyos indulatot, nem a nagy indulatokat, hanem ezeket a kisebb indulatokat fejezi ki.

Gondoljunk a keleti, buja művészetre, a perzsa szőnyegek káprázatos vonal- és színdíszére.

Nézzük meg az ornamentum nagy mestereit, gondoljunk Rafaelre, amikor ő Néró házában azokat a gyönyörű szegély-ornamentumokat látta, amelyeket azután a loggiákban oly gyönyörűen újjá alakított, akkor fogalmunk lesz arról, hogy mire képes az ornamentum. Ez is az érzések egy sajtáságos hullámozását fejezi ki. Gondolunk a modern művészetre, a nagyra fejlesztett illusztrációkra, amelyekben egyszerű vonalakkal milyen nagy hatást lehet elérni. – Gondoljunk az angol

Beardslyre, aki a vonalakat bámulatos módon tudta megszólaltatni és egy gazdag érzésvilág kifejezőivé tenni. És most már meg fogjuk érteni, hogy az ornamentum milyen fontos szerepet játszik, nem magában, az igaz, mert mindig szolgálni köteles egy másikat, de ebben van éppen a jelentősége.

Most már átlátjuk, hogy az építészet, mely logikus művészet, tisztán matematikailag dolgozik, miért szorul az ornamentikára: rideg logikáját ezzel akarja enyhíteni. Miért van oly nagy jelentősége az iparművészetnek, miért szeretjük a vonaljátékát, a színek ilyen vagy amolyan utánzását? Ha az afrikai ősember barlangjába jutunk és ottan találunk képeket, meglep bennünket az ornamentika. A legrégebb eszközök, a csontkések valami kis ornamentumot mutatnak. Nagyon ridegnek tetszett a felület annak az egyszerű művészesnek, aki csinálta és iparkodott valamit lelkének bájos játékából beletenni abba az alkotásba. Az ornamentum hasonlít a játékhoz. Nem akar semmi célt szolgálni, de kedvesen hullámozásban tartja érzésünket és mint ilyen szükséges alkotó része a többi művészeteknek és a többi művészet is elfogadja segítségét.

A harmadik forrása a művészetek fejlődésének az *utánzás*. Ez volt a legrégebb nézet: a művészet a természet utánzásából keletkezett. Platon, az ókor és az újkor ebben egyetértettek. De ez nem igaz, mert az előbbi művészetek nem utánoznak semmit. Egy ház, egy templom mit utánoz? De az utánzás mégis nevezetes alkalmak a művészetnek: egy nagy természeti szükséglet. Nekünk be van oltva vérünkbe, hogy utánozni szeretjük embertársainkat.

Azt nem számítom ide, ha valaki tréfából utánozza embertársait. Hiszen ez komikus dolog, ha valakit utánoznak. A váratlan hasonlóságon, amit fölfedezünk, ha valaki úgy kezd járni, vagy beszélni, mint egy ismerős, azon nevetünk. De ez nem művészi hajlandóság. Ennek van ugyan szerepe a művészetben, de ez nem alkalom a művészet keletkezésére. Nagyon egyszerű a dolog. Egy kép, egy mozgáskép, amely lelkünkben, tudatunkban van, azzal a tulajdonsággal bír, hogy mi akaratlanul ugyanazt a mozgást végezzük, amit látunk. Ez az utánzás már természeti szükséglet és ebből az utánzásból érthető, hogy a mi gyermekeink úgy járnak és úgy mozognak, mint mi. Nem akarják, hanem lassan-lassan eltanulják. És ez természetes is. Minél többet látunk valamit, annál jobban érezzük, annál erősebb képünk van az illető dologról és minél erősebb a kép, annál jobban átteszi magát mozgássá, mozgássá válik akaratlanul, öntudatlanul. Ezen alapszik, hogy vannak közös sajtáságai egy családnak, városnak, vagy népnek. Ezek után

nem is törjük a fejünket azon, hogy hogyan keletkezhetett a festészet és szobrászat, mert ebben nincs semmiféle nehézség.

Az előbb már említett vademberek barlangjaiban találunk ábrázolásokat, amelyek a műveltség bizonyos alsó fokán erednek, de bámulatos módon eltalálják – nem az arcot, hanem a mozgást. Egy vadember üldözi a másikat, az a viharos, vad futás kitűnően van ott ábrázolva. Honnét tanulták ezt? A mi gyermekeink egészen hasonlóan rajzolnak. Most újabban gyűjtik ezeket a gyermek-rajzokat és az ősemberrajzok mellé állították. Csodálatos köztük a hasonlóság.

De hol kezdődik a művészet? Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy mindazok a források, amelyekről szóltam, végtelen haladás lehetőségeit rejtik magukban. A célszerűséget mindig fokozni lehet. A ritmizálásban mindig új ritmusokat lehet feltalálni. A hasonlóság eltanulásában is végtelen haladás nyílik meg előttünk, mindig hasonlóbbat lehet csinálni. Lehet valamit tökéletesen utánozni, de ez még nem művészet. A művészet akkor kezdődik, amikor az utánezást komolyan vesszük. Amikor a művész komolyan utánoz, akkor nem a külsőt utánozza, mert hiszen ez a fotográfus dolga, hanem a külsőből a belsőbe, a lényegbe hatol. A művészet felfedezte igazi birodalmát, az embert. A művés még nem találta fel. Az ábrázoló művészettel egyidejűleg már az ember lép a műköltés centrumába, az ember centruma pedig a *lelke*. Az egész művészeti világ ezzel megvilágosodik előttünk; a művészet igazi birodalma a belső lélek. Az ember lelkét ábrázolni, egy lelki világot teremteni: ez a művészet feladata. A művész így a maga lelkéből teremt egy világot, amelyben a lélek legnemesebb, legsajátosabb indulatai, mozgásai, hullámzásai kifejezést nyernek. *A művészet az emberi léleknek költészetben, színben, táncban, szobrászatban, építészetben való kivetítése.*

Most értjük meg csak igazán az előbbieket is. Mikor az építész célszerűvé alkotja a lakást, akkor egy emberi értéket valósít meg: az egy valami, amit a lélek megkíván; a tánc emberi tánc, lelkesítő, áthévített tánc lesz. Az utánezás művészetei, a szobrászat és festészet és a szóval való utánezás: a költészet feltárják előttünk a művészet egész titkát, amely nem egyéb, mint egy *lelki világnak*, a lelki értékek világnak megteremtése.

Ezzel egy olyan csúcspontra jutottunk el, ahol az összes művészeteket egységesen áttekinthetjük.⁷³

Láttuk az eddigiekben, hogy ha az utánezást közelebbről vizsgáljuk, magasabb fogalmat kapunk a művészetről általában. Az ember utánezván a dolgokat, eljut az ember utánezásához, a lelket, a szellemet fedezi fel. Igazi érték a művészeti alkotásban a bensőnek kifelé vetítése, megtestesítése, a szellemnek megvalósítása testi formában. A művészet útján más szemmel nézi az ember a világot: a világban is felismeri a szellem megnyilvánulását. Nem azért utánez a művész, hogy még egyszer megcsinálja ugyanazt, megvan az jól a természetben, hanem utánezván, megtanulja a természettől, hogy ez hogyan fejez ki szellemet testileg, megtanulja a saját benső egyéniségének művészi megtestesítését.

Így értjük meg, miért szép a célszerűség, hogy a lírai művészetek: a tánc, ének, zene, ornamentika, lírai költészet miért értékesek, mert lelket látnak bennük megvalósulva.

De az ember erkölcsi élete is testet ölt a külső világban, bizonyos formákban; az állam a maga összes szerveivel, a társadalom a maga sokféle összeteveteivel, mind az emberi lélek alkotása. Két szellem-alkotta világ van: szellemi és erkölcsi. Most az a kérdés, mi adja meg a művészi világnak az esztétikai jelleget?

Az első, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott: *Platón*; oly korban élt, mikor a görög művészet rendkívül virágzott, de az ő fölléptéig nem gondolkoztak a művészet lényegéről. Ő különös úton jutott esztétikai elmélkedéshez. Azt tartotta, hogy e világ mögött van egy más világ, amelynek ez csak kontár másolata. Az igazi világban minden tökéletesebb, mint ebben. Elnevezte ezt eszményi világnak. Azt tartotta, hogy igazában csak az eszme létezik, az eszme megromlik az anyagban: itt minden változik, az eszmék világában minden állandó, változatlan. Ez a formák világa, (a görögben forma és eszme eidos és idea egyet jelent). Ha az eszme az anyagot legyőzi, az szép. Az igazi szépség ott van az eszmék világában. Ennek koronájául a jónak eszméjét gondolta; egyesítette az istenséggel, nála az igaz, jó és szép egybeolvad. Ami az eszme, az igazság, az eszme a szépség és az eszmék mind a jóság jogara alatt állnak. És tulajdonképpen az egész ókor és középkor tovább nem jutottak, mint Platón; mindig arról beszéltek, hogy

⁷³ Itt ér véget a november 4-i előadásról készült második közlemény. Miskolczi Napló 1912/262. nov. 17. 6–7.

az eszme az anyagban lesz szép. Ma is egy épület, egy szobor, egy festmény eszméjéről beszélünk.

Azonban később jobban figyeltek arra, hogy a szépben van egy szubjektív vonatkozás, hogy *szép az, ami tetszik*. – Kant az emberi lélekben kereste a szépség forrásait. A tárgy, melynél egy világos érdekből folyik a tetszés, az nem szép, legfeljebb kellemes. Ami szép, az egyetemes tetszésre tart számot. Azt mondja, hogy az erkölcsi dolgok se szépek; ha valaki erkölcsi tettet visz véghez, az lélekemelő, de magában még nem szép. – Szép, ami minden érdek nélkül tetszik.

De ha ez szép, miért tetszik hisz az érdek nincs benne? Ennek az oka pedig az, hogy ilyen esetben egy általános nagy harmónia van a világ és értelmünk között. – Tudniillik a világ értelmünk számára egy anyag, amelyet átkutatunk, hogy fölhasználjuk; ha ez a világ olyan, hogy könnyen felfoghatom, hogy ilyen harmóniát tapasztalok, akkor az, ami ezt kelti bennem, szép. – A különbség Platon és Kant között: Platon a szépség objektív tulajdonságait kutatja, Kant a szubjektív okát.

Egybe foglalja a két gondolatot Schopenhauer. Abból indul ki, hogy az emberben fő az akarat és ha ez teljesül, az ember unja magát; vagy unatkozik, ha nincs mit akarnia, vagy kínlódik, hogy valamit akarnia kell. Kivételeket is statuál; háromfajta ember van, aki mégis némelykor tudja élvezni az életet. Néha az ember nem akar semmit és az ilyen ember boldog. Ilyen a gyermek és a lángész, aki oly intelligenciával bír, hogy ez túlsúlyba jut az akarat felett. Ilyen a filozófus és azok is, kik legyőzték a világot és nem akarnak egyáltalában semmit: a szentek (Assisi szent Ferenc); szerinte a szép nem egyéb, mint az a dolog, ami eltudja felejtetni az akarást és az erre alkalmas dolog megalkotása a művészet. Akarat nélkül és érdek nélkül: itt egy.

De még mindig hiányzik valami. Miért tetszik, ami érdek nélkül tetszik? Nem fogadhatjuk el Schopenhauer fogalmazását sem. Vizsgálunk kell, mi a tetszés. Ha az emberi lelket átvizsgálom, két főcsoportját különböztetem meg a lelki jelenségnek. Egyik a gondolkodás; gondolkodáson azt is érteve, amit közönségesen szemléletnek, érzéki észrevevésnek nevezünk. Ezzel szemben akaráson, cselekvésen azt, mikor valami szükségletünknek kielégítésére egy cselekvényt mintegy szellemileg megindítunk. E kettő összetartozik, egyik a másik nélkül nem létezik, nincs gondolat, melynek valami cselekvés ne felelne meg. Amidón akarok, vagy gondolok valamit, ugyanekkor és ettől mégis különbözően valamiképp érzem magamat: jól vagy

rosszul. Ez az, ami a gondolattal együtt jár, de mégis elkülöníthető tőle, legalább gondolatban. Az érzés mindig kísérője a gondolatnak. Minden akarásnak is van kísérője. Ezt a harmadik valamit nevezzük érzésnek.

Az érzelemnek 2 főosztálya van: a gondolatokat kísérő, intellektuális és az akarást kísérő, voluntarisztikus érzélem. Az intellektuális érzelmek: az esztétikai érzelmek, amelyek tehát a gondolkodást, még pedig a szemléletet kísérik, mert gondoljuk őket. Miért tetszenek most ezek? Minden érzésnek egy forrása van: saját életünk emelése, finomítása, megóvása, fenntartása. Ami ennek kedvez: az tetszik.

Ez a művészet titka. A művészet a mi életértékeinknek megvalósítása: mi erősebbek, nagyobbak, nemesebbek vagyunk, ha ebben a világban élünk és ez tesz boldogokká. Ha látjuk a gyönyörű szobrot, mi magunkat érezzük erőseknek, ha fenséges cselekedetet látunk a színpadon, mi magunk érezzük a fenséget, nemesebbekké leszünk.

A művészet életet ábrázol, életértékeket és ezek hozzájárulnak a mi életértékeink emeléséhez.

Az egészet összefoglalva: kutattuk a művészet keletkezését és láttuk, hogy a művészet megtalálja magát akkor, ha az ember belsejét teszi ábrázolása tárgyává. Ez pedig nem más, mint az élet: a művészet életet teremt. Ezért mondjuk: „ez a művészeti alkotás él.” – Az élet a legfőbb kritériuma a művészetnek. Az ember az élettelen tárgyakra befűjja az élet lehetét. A belőlük áradó élet a mi életünk emeléséhez járul.

Nézzük most már, mi teszi képessé a művészt az alkotásra? Azt szokták mondani: a fantázia, vagy alkotó erő a művészen. De én nem hiszem, hogy ez külön specifikus erő. E célból vizsgáljunk egy pszichológiai kérdést!

Az érzéki benyomások teszik szilárd alapját egész lelki életünknek. Ha egy érzékszervünk nem működik, szegényebbek vagyunk. Az érzékszervek a kapuk, amelyeken át benyomulnak a gondolatok lelkünkbe. – De érzékszerveink igen szűk térre szorítkoznak csak. Bejárhatom a világot, de minden pillanatban csak kis részét kapom a világnak, a többiről csak emlékezetben bírok képeket. Mít tesz emlékezni? Nem mást, minthogy egy lelki élmény, amely egyszer tudatunkban volt, esetleg újra visszaidézhető. De e tekintetben nagy különbségek vannak köztünk a kvalitás és a kvantitás dolgában. Egyik évszámokra, másik nevekre tud jól emlékezni stb. Igen lényeges az a megállapítás, hogy az emlékképek sohasem hasonlítanak az eredeti szemlélethez. Egy szín emléke nem szín, egy c

hang emléke nem c hang. A szemlélet emlékei nem szemléletek. Csupán az álomban s hallucinációban oly erők az érzéki benyomások, mint az eredeti szemléletben. De ezek rendkívüli állapotok. Goethének oly erős emlékképei voltak, hogy majdnem egyik voltak a valósággal. Ottó Ludwig egyszer, mikor drámáját írta és felnézett, az ajtóban látta állani szereplőjét.

Nagyon különbözünk egymástól a visszaidézés elevevényének, intenzitásának fokában is. Festők jól emlékeznek színekre, muzsikások hangokra, szobrászok formákra stb. Ezekről azt mondjuk, hogy nagy fantáziájuk van. A fantázia az a tulajdonság, amelynél fogva valaki a távollevőt úgy el tudja képzelni, mintha jelen volna. Az ilyeneknek nagy a jelenítő képességük. Megtudják jelentetni a múltat, a távollevőt. Nem külön erő ez, hanem külön fokozata a mindnyájunkban meglevő erőnek. Azok alkalmasak a művészeti alkotásra, akik jelelni tudnak, akiknek emlékképei igen erős intenzitásúak.

A képzetek, emlékképek pedig társulnak. Ez az eszmetársítás, az asszociáció. Társulni annyit tesz, mint hogy ha a képzetek közül az egyik tudatba jó, a másikat is hozza magával. E társulások kétfélek: az egyik, hogy ami együtt volt a lélekben, vagy ami közvetlenül egymás után jött, földézi egymást, ez az érintkezési asszociáció. A másik, hogy a hasonlóké földézik egymást, ez a hasonlósági asszociáció. Ez utóbbi a fontosabb. Akik ebben gazdagok, a képeknek és hasonlatoknak egész tömegével rendelkeznek. – Arany és Petőfi fantáziája abban nyilvánul, hogy végtelenül gazdag asszociációjuk van.

Ezeket az asszociációkat rendszeren nagy indulatok, mély érzések váltják ki lelkünkben. A szerelmes rendszeren ékesszólóvá lesz, verseket ír; az jut eszébe az embernek, amit rég elfeledtnek hitt. Tendenciózus lesz az az emlékezet-sor, amely az indulat hatása alatt keletkezett. Az érzések hatása alatt mi ezeket szépítjük és rútitjuk. Akiben művészi tehetség van, a főcélhoz képest tud így idealizálni. Így alkotta meg Arany János Toldiban az ideális magyar ifjút; így Madách Ádámban a nemesen érző és a közért magát fölládozó embert, Shakespeare Julius Cézárban, Goethe a Faust-ban olyan ideáljait az embernek, melyek nagy életértékeknek felel meg.

Így az asszociációból leszármaztattuk a művészi tevékenységet, mert mindezek a művészen erősebb fokban vannak meg.

Az értelem földolgozza ezeket az érzéki benyomásokat, amelyek eddig csak asszociálódtak.

Fontos ez a funkció akkor, ha értelmünk azt tudja, fölismerni, hogy egy dolog ugyanaz, mint a másik. Az értelem azonosságokat konstatál. Mindaz, a mi nagy dolog a tudományban történik, nem más, mint ezen azonosság fölismerése. Galvani így fedezi fel az állati elektromosságot. De itt is különbségek vannak köztünk. A lángész a rejtett azonosságokat is felismeri, más meg a kicsit se. Megismerni a lényegest a dolgokban: ez az értelem legszebb műve. Shakespeare olvas egy kis novellát és meglátja Othellóban a féltékenység kifejezését, Jagóban az emberi gonoszság mintaképét, Desdemónában a naiv gondatlanságot és megalkotja e három mindennapi dologból a világnak egyik legnagyobbszerű tragédiáját. Ezt nevezzük típusalkotásnak.

Végül összekapcsolni azt, amit elszórva találunk, lelki munkásságunkhoz tartozik. – Madách az egész világtörténeten végigviszi Ádámot: ez szabad alkotás, Michelangelo megcsinálja a végső ítéletet: ez egy kitalálás. A légvár-építésnél, a regényírás ez az összefűzése történik a külön-külön álló dolgoknak.

Itt vannak mindazon tulajdonságok, amiket a művészetben és a művészen tapasztalunk: a művészt jelenít, hasonlatokat szerez, asszociációkban dőzsöl, idealizál, a dolgok lényegét felismeri és az összegyűjtött képzetekből alkot.

Kétféle gondolkodás van: egyik szókból folyik le, amikkel magunk számára is világosabbakká tesszük gondolatainkat. Ez a diszkurzív gondolkodás. A másik szó nélkül megy végbe és alapul szolgál a szókból lefolyó gondolkodásnak, ez az intuitív gondolkodás. Az intuíción egy pillanat alatt cselekvésben végződik. Ez az intuitív gondolkodás teszi a művészt művésszé. Ez a művészi lélek titka. A nem művészek csak diszkurzíve gondolkodhatnak. Az intuitív gondolkodó gondolkodik és cselekszik is egyben. Ez a nagy államférfi titka is.

Ha ez nem irányul praktikus dolgokra, hanem a dolgoknak nézésére, formájára, csak kontemplációra, ha bizonyos érzés mozgatja, származik a művészet. Egy festményben, regény megírásában, zenemű-szerzésben stb. az intuitív gondolkodás vezeti a művész kezét. E művészi alkotó erőben az van, ami a műben van: a művész a maga életerejét adja művének. Amit a görög művészek, Arany, Shakespeare stb. csináltak, örökké él, mert élet van bennük.⁷⁴

⁷⁴ Itt ér véget a november 18-i előadásokról készült közlemény. Miskolczi Napló 1912/274. dec. 1. 5–6.

Források

A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML), IV. 809. 731. köt. 15173/1911.
Az Ujság, 1910. április, 1911. november
Budapesti Hirlap, 1903. október, 1910. március – április, 1911. november, 1912. november
Hivatalos Közlöny, 1911. december
Miskolczi Napló, 1912. október – december, 1922. augusztus
Ország-Világ, 1895. augusztus-október
Pécsi Közlöny, 1911. november
Pécsi Napló, 1912. október
Pesti Hirlap, 1912. november
Pesti Napló, 1893. október, 1911. november, 1912. november

Felhasznált irodalom

- Alexander Bernát [1905]: A lelki életről. In: Alexander Bernát – Lenhossék Mihály (szerk.): *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai*. II. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Bp. 603–724.
- Alexander Bernát 1908: *Művészet. A művészet értékéről. A művészeti nevelésről*. Franklin-Társulat, Bp.
- Bretter Zoltán 2004: Századvég vagy századelő? Böhm Károly és Alexander Bernát alternatív műveltségesezményei. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Áron Kiadó, Bp. 280–292.
- Déri Gyula 1915: *A szabadoktatás története, elmélete, és 1912–13. évi eredményei*. Magánkiadás, Bp.
- Gábor Éva 1986: *Alexander Bernát*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Laczkó Sándor 2004: A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Áron Kiadó, Bp. 75–121.
- Nickmann Ottó (összeáll.) 1911: *A Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam (Szabad Egyetem) szervezete, története és statisztikája*. Népszerű Főiskolai Tanfolyam, Bp.
- Percz László 2000: A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát. *Magyar Tudomány* (45.) 4. 483–493.
- Percz László 2001: *Szép rendbe foglalva*. Ister Kiadó, Bp.
- Porkaláb Tibor (szerk.) 2001: *Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója I. köt. 1892–1907*. Magánkiadás, Miskolc.
- Pósa Péter 1942: *A Magyar Shakespeare-kultusz hazánkban a századfordulótól Trianonig. 1900–1920*. Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézete, Debrecen.
- Sándor Pál 1971: Alexander Bernát. *Kritika* (9.) 6. 23–31.
- Sebestyén Károly 1934: *Alexander Bernát*. Különlenyomat az IMIT 1934. Évkönyvéből, Bp.
- Szemere Samu 1941: *Filozófiai tanulmányok*. Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Bp.
- Turbucz Péter 2016: A művészet feladata Alexander Bernát háborúfelfogásában. A Művészet és háború hadi beszéd alapján. *Valóság* (59.) 4. 20–46.
- Turbucz Péter 2017: Filozófusként élni, filozófusnak maradni. Alexander Bernát élete és gondolkozása az újabb kutatások tükrében. In: Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem a történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései*. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Bp. 457–474.
- Vargáné Zalán Irén 1971: A Borsod–Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület kialakulása és fejlődése az első világháborúig. In: Zádor Tibor (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve X*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 169–207.